

“ДУНАЙСЬКО-КАРПАТСЬКА” ПОЛІТИКА РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДОБУ ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ АНТОНІНІВ

У Римській імперії фактор зовнішньої політики завжди відіграв вирішальну роль. В умовах розвитку полісного типу цивілізації можливі були два варіанти генези держави, через сінойкізм (злиття) громад, або через дію військового фактору. Тенденція до розширення, закладена в основу побудови Римської республіки, стала причиною кризових явищ, що привели до складної трансформації держави і появи нової форми правління - монархії. Головним принципом існування нової управлінської системи стала невпинна римська агресія, завуальована Октавіаном Августом гаслом “*Pax Romana*”, тобто методом нав’язування громадянам Імперії думки про цивілізаторський характер перебудови варварського всесвіту.

Після розміщення в портику Марка Віпсанія Агріппи мапи Римської імперії були закладені основні напрями активної європейської зовнішньої політики. В добу правління Юліїв-Клавдіїв та Флавіїв (27 р. до н.е. - 96 р. н.е.) одним з провідних чинників цієї політики стала агресія в напрямку карпатських земель.

Спочатку важливо визначити роль східного кордону Римської імперії у всій системі європейської зовнішньої політики. Формування специфічного “дунайсько-карпатського” напрямку стало безпосереднім результатом правління імператорів династій Юліїв-Клавдіїв та Флавіїв. Октавіан Август визначив два пріоритетних питання на цьому кордоні, взявши їх з політичної спадщини свого “названого” батька - Гая Юлія Цезаря. Але те, що у Цезаря виглядало лише ізольованою акцією, було перетворено принципсом у цілеспрямовану систему. Де факто, цими питаннями стали “германська” та “дакійська” проблеми.

Реалізуючи ці завдання, всі імператори двох перших династій застосовували наступні методи. По-перше, це військові заходи по завоюванню нових територій, а по-друге, це дії, що мали на меті запобігти утворенню міжплеменних потужних угруповань на східному кордоні (Schmidt, 1997, s.73). Для цього використовувалися превентивні військові каральні експедиції, утворення залежних “клієнтських” держав (царство Катувальди, Ваннія), переселення народів (запрошення сарматів-язигів у Тисо-Дунайську низовину), утворення проримських партій серед плеємінної аристократії, створення елементів лімесних укріплень.

Два основних джерела: “Аннали” Корнелія Тацита і “Римська історія” Кассія Діона Кокцеяна чітко визначають ці два моменти римської зовнішньої політики в період з 27 р. до н.е. по 96 р. н.е. На думку цих

авторів, у той час, коли Рим не міг військовими засобами продовжувати анексію земель, він повинен був забезпечувати послаблення племінної периферії, провокаціями сіяти ворожнечу між племенами, формувати серед них середовище клієнтів-союзників (Tac., Annales, 12, 29; Dio Cass., 67, 5, 1).

Значне занепокоєння в Римі викликало “дакійське питання”. Скориставшись подіями громадянської війни 68 - 69 рр. н.е. в Римській імперії, дакійські племена розпочали новий етап консолідації своєї держави. В соціально-економічному розвитку Дакії у другій половині I ст. н.е. помітною є майнова диференціація і швидкі темпи виникнення міських центрів. Соціальна структура гето-дакійського суспільства нараховує вже не дві, а три верстви. Наближені царя (“тарабости”), племінна знать (“піллеати”), прості общинники (“комети”) (Dio Cass., 68, 9, 1; Iord., Getica, 39). Підтвердженням високого рівня урбанізації держави є інформація Клавдія Птолемея про існування 38 міст, які закінчуються на -dava (Ptolemeus, III, 8, 3). Про монархічний характер влади дакійського царя свідчить також стійка лінія передачі влади у спадщину (Daicoviciu, 1977, s.76-79). З приходом до влади Децебала, у 80-ті роки, держава стала більш централізованою. Новий цар подбав, зокрема, про уніфікацію релігійного обряду та перехід до монотеїзму. Відтоді в столиці дакійської держави Сармізегетузі починають споруджуватися храми та вівтарі Залмоксіса. Після вдалої кампанії проти імператора Доміціана Децебалу вдалося спорудити ряд захисних фортець на римсько-дакійському кордоні. Держава даків продовжила традицію військово-контактного типу цивілізацій монархічного плану. Про це свідчить наявність “престижної економіки” та общинного землеволодіння з елементами царської власності. Зрозуміло, що Рим тут брав курс на знищення небажаного утворення.

Зовсім інший тип відносин формувався в Римі з “варварськими” королівствами германців. Протягом всього латенського часу германці мали суто аграрну економіку і процеси соціального розшарування проходили досить повільно. В II - I ст. до н.е. розвиток германських племен призвів до утворення великих племінних союзів і суттєвих змін у соціально-економічному плані. З'явилася чітко зафіксована археологічними джерелами племінна верхівка. Матеріали “княжих поховань” Центральної Європи дозволяють прослідкувати ці процеси досить переконливо. Військові вожді та їх дружини починали відігравати помітну роль при міграціях племен.

У сучасній історіографії ставиться під сумнів висновок античної традиції про суто германський характер свевського племінного союзу (Седов, 1994, с.56,61,64,67; Колосовская, 1996, с.148-150). Належність свевів до германців в античних джерелах носила скоріше зв'язок з

римською експансією в Германію. Для I ст. н.е. етнічні відмінності між германцями, кельтами і сусідніми народами чітко не усвідомлювалися античними авторами. Тому, в межах союзу знаходилися племена венето-ілірійських коренів, кельти, можливо серед них були і предки слов'ян (Nachmann, Kossak, Kühn, 1962, s.48-49).

Римська агресія в напрямку германських земель проходила особливо активно на початку нашої ери. Полководцям Октавіана Августа вдалося не тільки закріпитися на лівому березі Рейну, але й провести ряд вдалих походів в напрямку Ельби. Потім в 10 - 11 та 14 - 16 рр. Тіберій та Германік здійснили ряд операцій, що дали змогу закріпити кордон між Римом та германцями по річці Рейн. У 80-тих рр. I ст. н.е. береги Рейну утворили лімес, систему прикордонних споруд, яка відділила племена Центральної Європи від зони римської цивілізації. Всі ці походи були спрямовані на розвал великих племінних утворень, у тому числі свевського. Наприкінці I ст. до н.е. в Моравії та Південно-Східній Словаччині виникло перше державне утворення, відоме в античних джерелах під назвою царства Маробода. Цей цар з германського племені маркоманів зумів об'єднати під своєю владою інші германські племена свевського племінного союзу - херусків, квадів, семнонів і лангобардів. Проти нового державного утворення римський імператор Август провів попереджувальний похід, намагаючись вдертися на землі Карпатського регіону, але повстання паннонсько-далматинських племен змусило римлян вивести війська і заключити мир з Марободом. Римляни перейшли до тактики переворотів. Вони змогли усунути від влади Маробода і утвердити на престолі свого ставленика Катувальду. Втім у 20-х рр. н.е. германці скинули з престолу Катувальду і згуртувалися навколо Ваннія з племені квадів (Тас., Апп., II, 62-63). В утворенні цієї клієнтської держави відбився процес розпаду спільноти свевів, проте власне орієнтація свевів на Римську імперію закінчилася для них трагічно. Рим постійно втручався у внутрішні справи цього державного утворення, застосовуючи тактику "divide et impera".

Письмові джерела доводять, що результатом римської політики була поява в 20-х рр. I ст. н.е. в Тисо-Дунайському басейні сарматів-язигів, які розмежували гето-дакійські племена і германо-кельтське населення Чехії та Словаччини. Після того, як Дунай став римським кордоном з племенами Карпатського регіону, римляни ретельно вибудовували свою стратегічну політику у відносинах з кожним етносом у цьому районі. На верхньодунайському кордоні протягом I ст. н.е. була використана тактика створення прикордонної оборони за рахунок племен-клієнтів. Як і у стосунках між патроном і клієнтом, періодична плата (*beneficia, stipendium*) зі згоди Риму виплачувалася за службу (*officia*), яку виконувало плем'я-клієнт по охороні дунайської дороги. Вожді племені квадів і сарматів

отримували титул “друг римського народу” (*amicus populi Romani*), який дозволяв їм шукати порятунку після політичної поразки на території Імперії.

Однією з найважливіших форм контактів Римської імперії з племенами ближньої варварської периферії були контакти на лімесі. Лімес, що виник в I ст. н.е., перетворився в середині II ст. н.е. у складну систему прикордонних комунікацій, які визначали характер військової, політичної і торгової взаємодії Риму з варварами Центрально-Східної Європи. Для нас важливо, що поняття “лімес” має не тільки як вузьке військове значення, але і більш широке - “багатофункціональна система” у взаємовідносинах римлян і варварських племен.

Приєднання Дакії до складу Римської імперії було здійснено імператором Траяном у ході дакійської війни 101 - 106 рр. н.е. Незважаючи на героїчну боротьбу даків, їх столиця Сармізегетуза була захоплена, а цар Децебал покінчив життя самогубством. Велика частина даків була перетворена на рабів, а решта гето-дакійського населення втекла у Східні Карпати. У воєнних діях брали участь 12 легіонів і допоміжних військових з'єднань (бл. 100 - 150 тис. чоловік). В часи наступника Траяна імператора Адріана (117 - 138 рр.) для зручності оборони Дакія була поділена на дві частини (*Dacia Superior et Inferior*). Центральні та північні райони провінції увійшли до Верхньої Дакії. Тут в Апулумі був розташований легіон XIII *Gemina*. Південно-східні райони Трансильванії і Олтенії склали Нижню Дакію (Гергов, 1959, с.210). Нова реорганізація була викликана зміною військової ситуації в регіоні. Траян відверто намагався перетворити сарматські племена в своїх клієнтів і застосовував політику підкупу та обіцянок нових територій. Ображені римлянами язиги, які сподівалися отримати нові землі після поразки даків, стали турбувати кордони Дакії та Паннонії. У цей час були певні проблеми і з сєвами. Вдалі дії командирів Траяна, таких як Цезеній Сосп, Авідій Нігрін, Квадрат Бесс, Теренцій Скаврінус та майбутній імператор Адріан замирили їх. Частково питання було вирішено встановленням грошової компенсації. Проте у 117 р. через великі видатки, пов'язані з війнами на сході, сума “субсидій” була знижена, а основна частина дунайського війська була передислокована на Схід і не змогла контролювати ситуацію. Скориставшись відходом військ, роксолани напали на Дакію, а колишні союзники - язиги вдерлися на територію Паннонії (SHA, *Nadr.*, 6, 6-8). Лише вміле керівництво намісника Марція Турбона, який вперше командував збройними силами і Паннонії і Дакії, привело до ліквідації загрози втратити нову провінцію (Dobo, 1968, с.46-48). У 118 р. на кордоні Верхньої Паннонії перебував сам імператор Адріан (CIL, III, 6818). Незважаючи на окремі успіхи в боротьбі з племенами Карпатського регіону, деякі східні області були все ж

залишені, зокрема землі за рікою Олт, які входили до складу Нижньої Мезії за Траяна. В добу правління Адріана східний кордон Дакії був приєднаний до ділянки нижньомезійського лімесу, північним відтинком якого був Галло-Понтійський шлях. На західному кордоні з сарматами-язигами споруджується система земляних валів.

Після захоплення Дакії дуже гостро повстало питання про її східний кордон. Тут в районі річок Прут та Сірет споруджуються земляні вали (Кругликова, 1955, с.135). Але після втрати земель на південний схід від Карпат римляни змушені були перенести кордон на *limes Alutanus*. В основі цих оборонних укріплень лежала дорога, побудована, ще в часи Траяна (довжина 260 км). Адріан ґрунтовно укріпив цей шлях і доповнив його кам'яними спорудами (Vladescu, 1983, р.52). За Антоніна Пія були споруджені укріплення на північ від перевалів у південних Карпатах, а Капут Стенарум був з'єднаний з Апулом та Анґустією. Гарнізон Дакії, крім двох легіонів доповнили нові допоміжні частини, які зайняли позиції на лімесі.

В Дакії була збудована найбільш складна система прикордонної оборони. Вперше тут була введена стратегічна концепція захисту. За правління Антоніна Пія, коли намісники провінції вели війни з германцями та "вільними даками", найбільш відомим намісником став Марк Стацій Пріск Ліціній Італік. В біографії Антоніна Пія повідомляється, що власне намісники провінцій займалися налагодженням стосунків з племенами прикордонної смуги (SHA, Pii, V, 5). XIII легіон під час намісництва Марка Стація був удостоєний відзначень у посьятах, і це означає, що саме він проводив військові операції. В 138 - 140 рр. знов були об'єднані військові сили Паннонії та Дакії. У Дакію в цей час (158 - 159 рр.) переводяться допоміжні з'єднання з Африки та Мавританії (CIL, III, 1061). В намісництво Стація відбувся новий територіально-адміністративний поділ Дакії на три провінції - фактично три військово-адміністративних округи: *Dacia Porolissensis* на півночі з центром в Пороліссумі; *Dacia Apulensis* до якої увійшла більша частина Верхньої Дакії, де стояв XIII легіон і столиця Дакії Сармізетуза; *Dacia Malvensis* - колишня Нижня Мезія з центром в місті Ромула (Stein, 1944, s.28).

Під час спорудження придунайського лімесу відбувалися контакти з населенням за межами кордонів. Так, гарнізони перших ліній оборони забезпечувалися за рахунок племен продовольством і вочевидь займалися торгівлею. Незаперечним є факт, що представники римських допоміжних з'єднань були присутніми на зборах племен і в такій спосіб здобували військову інформацію. В Східних Карпатах існувала зона, яку римляни стали називати зоною "вільних даків". У цій зоні перебували племена як гето-дакійського, так і германського, кельтського походження. В списку

Птолемея, зафіксовані в цьому регіоні і племена анартів, теврисків, бурів, які на підставі інших джерел несуть явно не гето-дакійське походження.

Саме в цей час починається активне формування всього комплексу дакійського лімесу. Лінії оборони відповідали трьом захисним районам. Табори легіонів та допоміжних з'єднань утворювали ці рубежі. Використовувалися природні та штучні елементи, вздовж кордону проходила патрульна стежка, по якій розташовані вежі для спостереження, а також табори допоміжних з'єднань. Характерна особливість, що в тому місці, де проходили головні міжпровінційні шляхи, на кордоні стояла кіннота (ала). Ці з'єднання забезпечували зв'язок кордону з легіонами. Новою формою в цій будові було те, що за лімесом знаходилися аванпости, з засобами сигнального забезпечення. Кожний важливий стратегічний район контролювався легіоном і допоміжними частинами.

За правління Адріана та Антоніна Пія римські імператори в північно-західній частині Карпатського регіону практикували систему утворення племен-клієнтів шляхом виплати "субсидій" племінній верхівці цих угруповань. Римляни уважно слідкували за ситуацією в Подунав'ї. У 142 р. для посилення контролю за германськими племенами була здійснена заміна короля у квадів (Oliva, 1959, s.203). У першій половині II ст. н.е. римські намісники придунайських провінцій неодноразово отримували військові повноваження командуючих гарнізонів сусідніх провінцій, що дозволяло їм мобільно перекидати збройні сили в межах Карпатського регіону. Так, у 136 - 137 рр. намісником двох Панноній став співправитель Адріана Луцій Елій, а у 138 - 140 рр. були об'єднані сили Дакії та Верхньої Паннонії. Все це є підтвердженням військової загрози, яку римляни вже усвідомлювали.

Найтяжчим випробуванням під час правління імператора Марка Аврелія був наступ задунайських та зарейнських племен, відомий як Маркоманська війна (166 - 180 рр.). Скупа інформація Діона Кассія Кокцеяна, Геродіана, авторів "Історії Августів", Євтропія дозволила частині істориків (Т.Моммзену, Й.Клозе, К.Леннартцу, А.Бірлею) вважати, що ця війна була продовженням традиційної римської експансії, головною метою якої було розширення римських кордонів у напрямку Богемії, Моравії, Східної Угорщини, Словаччини та утворення двох нових провінцій Маркоманії та Сарматії (SHA, Marcus Antoninus, 24, 5). Всі античні джерела однобічні у критиці дій Коммода, наступника Марка Аврелія, який уклав систему мирних угод з племенами, що проживали на цих землях, і тим самим відмовився від планів батька.

Скориставшись відсутністю на лімесі частини легіонів, які брали участь у війні з Парфією, ряд германських, сарматських, кельтських племен перейшли кордон і піддали грабунку не тільки придунайські, але й деякі

центральної провінції Імперії. Цією ситуацією скористалися племена лангобардів, убіїв, семнонів, гермундурів, вандалів та бурів. Вони почали рух у напрямку римських кордонів і стали чинити тиск на племена, які до того часу були лояльні до Риму (SHA, Marcus Antoninus, 14, 1). Вплив цієї причини підтверджувався і археологічними джерелами, зокрема занепадом стоянок рейнських та дунайських легіонів (Ichikawa, 1988, p.253). Положення на дунайському кордоні погіршила епідемія чуми, яка понизила боєздатність військового гарнізону провінції (Schmidt, 1997, s.141). У 167 р. кордони на Середньому Дунаї прорвали маркомани, квади та сармати-язиги, які дійшли до північноіталійських земель.

Марк Аврелій негайно припинив військові акції на Сході і повернувся у Центральну Європу. До того часу частина верхньопаннонського та нижньопаннонського лімесу була знищена. Віндобона, Карнунт, Брігеція та Аквінк зруйновані. Язиги напали на Нижню Паннонію, роксолани та костобоки спустошували Дакію, маркомани, квади та лангобарди господарювали у Верхній Паннонії. Роксолани та алани прорвали нижньодунайські укріплення, костобоки з Українських Карпат дійшли до Греції, а бастарни - до Малої Азії (Birley, 1987, p.151). У битві з сарматами загинув намісник Дакії та Верхньої Мезії Клавдій Фронтін. Тільки у кінці 171 р. Марку Аврелію вдалося стабілізувати положення на кордоні і почати підготовку до контрнаступу. Основною операційною базою для ведення військових дій стала територія Верхньої та Нижньої Паннонії. Нам вдалося з'ясувати, що місцем збору армії для походу у карпатські землі став Карнунт (Orosius, VII, 15, 6). Переправа через Дунай відбувалася в районі Брігеція, де була стоянка дунайської флотилії. Вчені розходяться в припущеннях щодо першого удару, спрямованого в прикордонну смугу. Більшість німецьких дослідників вважають, що першого удару було завдано маркоманам, а А.Мочі, В.Цвікер та М.Джерардіні наполягають на тому, що перша сутичка відбувалася в районі р.Грон з квадами. Ми схилиємося до останньої версії. Аргументами, що підтверджують такий перебіг подій є інформація епіграфічних джерел. Ю.Колосовська на підставі аналізу написів Паннонії стверджує, що у 171 - 173 р. командуючим військових підрозділів, які діяли проти маркоманів, що знаходилися в межах римської території, був не імператор, а намісник двох Панноній Тіберій Клавдій Помпеян (Колосовская, 1973, с.221). До того ж Діон Кассій повідомляє, що перша мирна угода була підписана саме з квадами восени 172 р. Квади були зобов'язані видати перебіжчиків та повернути полонених, вони не повинні були надавати притулку маркоманам і припинити військові дії проти Риму. Можливо ім'я квадського короля, який підписав цю угоду було Батарій. Паралельно велися переговори з племенами вандалів-асдінгів (імена вождів Раос та Раптос), яким було запропоновано зайняти територію,

якою до походу на Рим володіли костобоки. Знахідки вандальських поховань в Українських Карпатах (Арданово, Сваліява) є свідченням цього переміщення. Ці угоди не носили характеру двосторонньої домовленості, в якій римська влада мала б певні зобов'язання щодо союзника, що могло б втягнути Рим в конфлікти між варварами. Мова йшла про односторонні пакти, які зобов'язували германців надавати заручників та виконувати окремі військові доручення. Таким чином, Батарій отримав завдання нейтралізувати ватажка на ім'я Тарб, який разом зі своїми союзниками загрожував Дакії, а асдинги відтепер ставали ворогами костобоків (Schmidt, 1997, s.145).

Марк Аврелій вибрав вразливе місце в союзі маркоманів та квадів з язигами. Вдаривши з коліна Дунаю (район Словаччини) по квадам, він ізолював їх потенційних союзників. Дрібні племена Словаччини - ілірійці-ози та кельти-котіни не змогли підтримати належним чином квадів і скоріше за все були змушені підписати угоду. Зокрема Діон Кассій повідомляє про прибуття в землі котінів посланця імператора для укладення миру (Dio Cass., 71, 8).

Остаточний розгром маркоманів не міг бути здійснений без повної ізоляції їх від сарматів-язигів Тисо-Дунайської низовини. Тому у 173 р. Марк Аврелій веде свої війська проти наристів, які проживали у Південно-Західній Словаччині. Напис з Паннонії дає можливість дізнатися про подвиги Марка Валерія Максиміана, який вдало діяв проти ватажка наристів на ім'я Валаон (Dobo, 536). Знов ж такі археологічні матеріали цього району не допускають версій про германське походження цих племен. Аналіз зображень з колони Марка Аврелія (CdMA, XII; XIII) говорить про перебіг ще однієї операції, вже проти германських племен в цьому районі. Це могло бути плем'я германців-бурів, які отримали поселення в районі Потисся за допомогу римлянам в Дакійських війнах (Бандровський, 2001, с.32-40). Кампанія 173 р. логічно повинна була закінчитися розгромом ізольованих маркоманів. Клавдій Помпеян вже відганяв їх з Норіка та Паннонії, а Марк Аврелій очікував їхньої переправи через Дунай на лівому березі. Коли маркомани намагалися перейти річку і шукати порятунку за межами Імперії, він розгромив їхнє військо і повернув "захоплену маркоманами здобич провінціалам" (SHA, Marcus Antoninus, 21,10). Язиги та квади, не зважаючи на присутність імператора, виказали прояви непокори. Язиги прорвали лімес Нижньої Паннонії, а квади і котіни їм відверто допомагали (Dio Cass., 71, 12, 3).

Тому у 174 р. військові дії були продовжені. Знов, після перебування взимку в Брігеції, Марк Аврелій форсує Дунай і проводить військові дії проти квадів (CdMA, LXXIX). Потім римляни форсують дві ріки. Напевно Грон та Тису. Квади були змушені дати в заручники свого вождя

Аріогеза, а римляни втратили багатьох з квадських полонених. Котіни за зраду були повністю винищені. Треба сказати, що у боротьбі з племенами римляни використовували і частину проримської орієнтованої знаті. Так, у квадів проримську “партію” очолював Фурцій. У сарматів-язигів за владу боролися Бандасп та Зантік. Згодом римляни обрали своїм союзником Зантіка.

Розуміючи важливість перенесення кордону в район Карпатських перевалів, Марк Аврелій планував утворити дві римські провінції - Маркоманію (суч. Моравія та Словаччина) та Сарматію (Східна Угорщина та Закарпаття). З цією метою в цих землях були розміщені гарнізони та спостерігачі. Всім переможеним племенам були нав'язані тяжкі умови капітуляції. Про них розповідає, зокрема, Діон Кассій. Однак смерть імператора у 180 р. в Західних Карпатах не дозволила здійснитися цим планам. Син імператора Коммод припинив активні бойові дії і відновив кордон по Дунаю. З племенами були укладені угоди. Система цих угод привела до послаблення племен Подунав'я, досягла стабільних взаємовідносин між племенами, регламентувала прикордонне спілкування з ними. Також за допомогою додаткових наборів рекрутів у допоміжні римські військові з'єднання, встановлення порядку видачі заручників та канали дипломатичного спілкування, Рим отримав постійне джерело інформації, яке могло забезпечити всі потрібні дії для необхідного втручання та впливу на племінний світ цих територій (Stahl, 1989, s.289,291,311).

Північний похід Марка Аврелія та дипломатична діяльність намісника Дакії Клементя привели до розгрому частини дакійського населення Закарпаття. Напевно саме до цих подій відноситься занепад дакійських городищ типу Малої Копані. Замирення північних територій відбувалось до 182 р. Після успіху та розміщення передових допоміжних гарнізонів у варварських землях центр бойових дій переміщується на східні кордони Дакії. Саме в цей час легіон IV Flavia felix було перекинуто у східний район дакійського лімесу з Мезії. Намісник Дакії Сабініан веде військові дії у Східних Карпатах проти “вільних даків” (Dio Cass., 72, 3). У наступному році на цю посаду призначається майбутній імператор Песценій Нігер, який намагається зупинити сарматську навалу на лінії limes Alutanus.

На зміну політиці військової експансії прийшла політика дипломатично-торгівельного впливу. Племена ближньої периферії стали об'єктами романізації. Верхівка племінної аристократії, яка вже звикла до предметів розкоші, почала активно співробітничати з римськими намісниками. За відповідну плату окремі племена виконували певні охоронні функції, постачали продукти продовольства та рабів, сировину. Під контролем намісника були ринки і головне, торговельні потоки, які йшли в напрямку Дністра та карпатських перевалів. Для закупівлі коней

та хліба представники військових підрозділів час від часу здійснювали подорожі далеко за межі дакійського кордону. Про це свідчать джерела, зокрема приданіуми (щоденні рапорти командирів допоміжних підрозділів) (Бандровський, 1992, с.13-15).

Коли намісник Дакії Клемент зумів спрямувати вандалів-асдингів на територію племені костобоків, він сподівався на їх відданість, проте згодом асдинги порушили угоду і пограбували прикордонні райони Дакії. Тоді Марк Аврелій домовився з іншим вандальським племенем лакрінгів для покарання невірних союзників. Курганні групи на Ужоцькому та Верецькому перевалах є прямим свідченням цих переміщень. Додає аргументації про важливість цих подій і барельєф на колоні Марка Аврелія (CdMA, LXXXIII), на якому зображена зустріч імператора з лакрінгами. Потім на барельєфах зображена боротьба з племенами, які своїм зовнішнім виглядом відрізняються від германців (CdMA, LXXXIX-XCII). Дослідники вбачають в них “вільних даків”, бастарнів і, навіть, слов’ян. Після північнодакійського походу з території Дакії імператор вступає у землі зяигів, які з цього напрямку його не чекали. Але здобути перемоги імператору не вдалося.

Саме тоді у Марка Аврелія сформувалася думка про те, що кордон, який буде проходити по карпатським перевалам, буде для Риму безпечнішим. У землях варварів були залишені гарнізони та допоміжні з’єднання. Так, тільки у землях квадів, за повідомленням Діона Кассія було залишено 20 тисяч солдат (Dio Cass., 72, 20, 1-2). Поступово починає формуватися нова система взаємин між Римською імперією і племенами Карпатського регіону.

Першим кроком в цій системі стала переселенська політика Марка Аврелія. Племена, які зазнали римської агресії у 172 - 174 рр., були переселені на територію Риму, або позбавлені своїх земель поблизу його кордонів. Депортації маркоманів в Італію, котинів в Мурсу та Цібалу (Верхня Паннонія) це поселення заручників. Маркоманські війни спричинили спустошення прикордонних провінцій і проблема заселення спустошених земель привела до цих переселень. Краще за все для цієї мети підходили латенізовані племена кельтського, іллірійського, фракійського походження, але ніяк не войовничі германці та зяиги.

Натомість друга особливість римської політики по відношенню до племен, учасників Маркоманських війн, вимальовується в новій системі договірних відносин. В основу аналізу цієї практики покладено відомості з “Римської історії” Діона Кассія та розробленої на їх основі юридичного коментаря до укладення подібних угод (“*Excerpta Ustiniana de legationibus gentium*”), яке було зроблено на замовлення візантійського імператора Константина Багрянородного у X ст. н.е. Реконструкція мирних договорів

з маркоманами, квадами та язигами при цьому виявляє, що мова йде про угоду, яка в кожному випадку містила однобічну стилізовану умову нейтралітету та союзництва та разом з тим мала виразні елементи клієнтської залежності (*foedus iniquum*). У цю систему органічно входять дві мирних угоди з квадами (172 р. та 174 р.), дві угоди з маркоманами (173 р. та 174 р.) та угода з язигами (175 р.).

Основою мирних договорів були вступні умови, які чітко фіксували домінуючу римську владу над племенами і зобов'язували їх зберігати мир на вічні часи. В цій частині Марк Аврелій намагався запобігти утворенню племінних союзів, які б були спрямовані проти Імперії. Марк Аврелій був зацікавлений у обмеженні зовнішньополітичної арени дій та міграцій маркоманів, квадів та язигів. Відповідно до цієї мети, встановлювалася заборона транзиту через племінні території ворожих для Риму угруповань, дипломатичних стосунків з ними та підтримка їх людьми та засобами (Schmidt, 1997, s.164). Натомість у стосунках Імперії вперше в історії Риму фіксувалося зобов'язання постачати рекрутів у допоміжні військові з'єднання, забезпечувати їх зброєю, амуніцією та провіантом. Ці заходи дозволили Марку Аврелію не тільки відновити склад армії після епідемій та східних походів, але й позбутися небезпечної концентрації боєздатного населення прикордонних смуг.

Особливі статті договору регламентували стосунки транспортно-торгівельного характеру. Ринкові заборони були засобом особливого тиску на племена. Маркомани за свою вірність угодам отримали певні дні та певні місця торгівлі на римській території, а квади та язиги були позбавлені такої можливості. Крім того, римські гарнізони в їх землях потребували запасів продовольства не менше ніж жителі прикордонних провінцій. Археологічні джерела зафіксували пошавлення будівництва митних станцій, які повинні були припинити джерело контрабандного вивозу зброї, хліба та солі в землі ворожих для Риму племен (IDR, III, 281; CIL, III, 1031; 3327).

За допомогою договорів Рим намагався контролювати і внутрішні політичні події розвитку племен. Згідно умов існувала жорстка регламентація проведення народних зборів. Встановлювалася періодичність (один раз на місяць), місце проведення і наявність військового спостерігача (центуріона з допоміжної когорти). Зрозуміло, що за таких умов розвиток власної політичної організації та елементів сепаратистських настроїв був загальмований.

Подібна картина стосувалася і інших племен регіону. Котіни у 172 р. підписали подібну мирну угоду. М.Тодд вважає, що такими зобов'язаннями були зв'язані ози, нарісти, германці-бури і вандалі, а також інші племена східноєвропейського кордону, про які говорять джерела (Todd, 1987, p.70-

75). У 178 р. язиги, бури, вандали та ози отримують мир, напевно, щоб мати в їх особі потенційних союзників проти маркоманів та квадів. Ці угоди викликали загострення внутрішньоплемінних відносин і вже згодом язиги та бури просять римлян надати їм допомогу проти квадів.

До літа 179 р. імператор на чолі армії спустошує райони Богемії, Моравії та Словаччини і посилює там гарнізони. На нових землях починається будівництво фортець та лімесних укріплень. Виник також спеціальний підрозділ збройних сил, командування яким очолив Тіт Плавтій Фелікс Ферунтіан (Dio Cass., 71, 20, 1). На певний час зберігався поділ захоплених земель на маркоманські та квадські території. Таким чином створювалася довготривала та впорядкована військова інфраструктура, яка підтверджує прагнення Марка Аврелія утворити нову провінцію.

Створені бази забезпечувалися продовольством і повинні були виконувати контролюючі функції. Подібні дії відбувалися і в Південно-Західній Словаччині. Не зважаючи на заперечення Г.Альфелді про тимчасовий характер перебування в цих землях римських гарнізонів, М.Шмідт вважає дії римлян звичайною військовою окупацією (Schmidt, 1997, s.184). Місцеві жителі поступово готувалися стати римськими громадянами і платниками податків. Частково така адаптація вже відбулася після того, як маркомани та квади стали учасниками допоміжних римських військових з'єднань. Тепер у 179 р. жителі Маркоманії та Квадії стали сплачувати данину та податки у формі грошових внесків та поставок зерна або іншого збіжжя для окупаційних сил. Потенційно місцева аристократична еліта утворювала прошарок, котрий міг сприяти провінціалізації населення. Вони повинні були сформувати управлінську верхівку. Їм надавалися права римського громадянства та ряд привілеїв, що зміцнювали їх функції по запобіганню сепаратистських виступів.

Особливу прихильність Марк Аврелій виказував щодо язигів, яких вирішив використати проти германців. Вожді сарматів отримали не тільки особисті дарунки та пільги. Їм дозволено було не тільки селитися у прикордонній смузі, але й підтримувати контакти через територію Дакії з спорідненими племенами роксолан, яким були надані землі у районах Нижнього Подунав'я. Безумовно ці контакти контролював римський намісник Дакії. Не випадково фортеці на кордонах з іншими племенами мали запобігати відходу завойованих племен. Регулярно відбувалися також зустрічі представників маркоманських, квадських та сарматських племен з римськими намісниками (Dio Cass., 71, 19, 1).

17 березня 180 р. імператор Марк Аврелій помирає у військовому таборі поблизу Віндобони і завдання завершити військові дії випадає його спадкоємцю та синові Коммоду. На думку Тертуліана Марк Аврелій хотів їх завершити походом з Сірмія проти язигів (Tertullian, 25, 5). Вчені по різному

оцінюють роль Коммода у завершенні війн. Одні вважають закінчення війни Коммодом як успішне завершення політики Марка Аврелія та реалізацію головного завдання військових операцій по збереженню status quo в районі Середнього Дунаю. Інші вважають мир Коммода крахом завойовницької політики римських імператорів. Античні джерела (передусім Діон Кассій та Геродіан) занадто драматизують прагнення імператора змінити польовий та військовий спосіб життя на принади столичних розкошів та смачних страв. З іншого боку, вони повідомляють про військові операції проти маркоманів та квадів. Ситуація після приходу до влади нового імператора була тяжка. Напади “вільних даків”, бурів на північні кордони Дакії під тиском північних сусідів ставили успіх операцій у Західних Карпатах під сумнів. До того ж язиги демонстрували відверту ворожість спостерігаючи за діями римлян у землях германців. Провінціалізація нових територій вимагала тривалого військового контролю та чималих цивілізаційних витрат. Організація мирного співіснування, спільних ринків збуту, утворення нових міських центрів, які б відіграли провідну роль, розвитку територій, соціальні перетворення - все це вимагало чималих зусиль від центральної влади. Натомість тривалі зовнішні війни та наслідки епідемії виснажили ресурси держави. Потрібна була певна підтримка дій імператора з боку суспільної думки. Марк Аврелій мав цей ресурс задіяним в умовах консолідації суспільства після нападу варварів на початку війни, але на початку правління його сина він вичерпався. Розраховувати на настрої в Римі та лояльність своїх командирів Коммод не міг. Тому скориставшись порадами досвідчених консультантів свого батька, він почав схиляти дунайські народи до почесного миру. До осені 180 р. виснажені військовими діями маркомани, квади, бури, даки та інші противники погодилися підписати мирні угоди.

Тут потрібно підкреслити, що Коммод не порушив принципів політики батька і реконструкція угод про це свідчить. Нажаль на підставі античних джерел вдалося відновити лише мирний договір 180 р. з маркоманами та квадами (Dio Cass., 72, 2, 1; Herodian, 1, 6, 8 f; SHA, Commodus Antoninus, 3, 5). В угоді є визначення нейтралітету, яке базується на припиненні військових дій, забороні для германців надавати прохід та притулок ворогам Риму, забороні підтримувати з ними дипломатичні стосунки, надавати людей та військові ресурси. В угоді зафіксована чисельність рекрутів для римської армії (маркомани - 10 тис., квади - 13 тис.), повернення військової здобичі, полонених, дезертирів. Крім цього вказана необхідність щорічних поставок хліба у вигляді військового відшкодування. Увійшли в угоду і традиційні статті про кораблі, прикордонну смугу (15 км), заборона порушення кордонів Імперії, фіксувалося положення заручників-германців, функції військових спостерігачів та регламент скликання

народних зборів. Новим елементом стало узгодження умов про ненапад з іншими союзниками Риму (язигами, бурами, вандалами). Особливістю останньої угоди Маркоманської війни стала заборона для германських племен залишати свої території і відходити від кордонів Риму. Дуже часто дослідники стверджують, що з боку своїх північних та східних сусідів германські прикордонні племена лише страждали. Напевно, це не зовсім так у відношенні до другої половини II ст. Справа в тому, що матеріали археологічних культур Польщі та Західної України дозволяють стверджувати, що і тут відбувався процес оформлення потужних племінних угруповань з поліетнічним забарвленням. В таких умовах відхід від кордонів міг забезпечити і квадам і маркоманам більш сприятливі умови для самостійного розвитку, але загрожував би Риму появою нового менш контрольованого противника.

Подібні договори Коммод підписав з представниками бурів та даків. Їм було заборонено знаходитися ближче 7,5 км від кордону Дакії. В межі провінції намісником Ц.Веттієм Сабініаном було переселено 12 тис. “вільних даків” (Stahl, 1989, s.306), чи бурів. Після підписання угод почалася демілітаризація гарнізонів і їх відхід на дунайський кордон. Таким чином війни, які тривали майже п’ятнадцять років, закінчилися миром і збереженням status quo.

Логіка Марка Аврелія, який став творцем принципово нової схеми стосунків з германцями, полягала у тому, щоб створити на Середньому Дунаї політично роздроблену систему невеликих клієнтських держав, які згодом можуть стати складовою частиною Імперії. Об’єктивні обставини зовнішньої та внутрішньої політики не дали можливості довести цей задум до логічного завершення. Коммоду залишилося формально завершити цей конфлікт і відновити стабільне положення на кордоні. В плані етнічного розвитку племен Карпатського регіону наслідком стало перенесення центру політичного самоусвідомлення цих народів у зону формування культур римського часу Центрально-Східної Європи. В умовах військового конфлікту утворилися міжетнічні союзи, які лягли в основу взаємобагачення різних традицій та культур і забезпечили вихід на арену нових дійових осіб (готів, гепідів, аланів тощо).

На зміну політиці військової експансії приходить політика дипломатично-торгівельного впливу. Племена ближньої периферії стають об’єктами романізації. Верхівка племінної аристократії активно співробітничала з римськими намісниками. За відповідну плату окремі племена виконували охоронні функції, постачали продукти продовольства, рабів та сировину. Серед племен починається набір рекрутів для служби у римській армії. Таким чином можна говорити і про початок “варваризації” римського війська.

На початку II ст. на кордонах Риму відбувалися етнічні зміни. Переселення племен супроводжувалося війнами й обумовило появу на історичній карті нових народів. Існуючі на цей час в історичній науці погляди вказують на складність визначення етнічної приналежності археологічних культур цього часу. У розвитку таких культур як пшеворська, липицька відображено мирний перехідний період розвитку відносин між племенами, які склали їх основу. Усі племена, які в I - II ст. зазнавали тиску з боку Римської імперії, дуже часто утворювали поліетнічні захисні племінні союзи, а це у свою чергу приводило до взаємовпливів культур. Проте втручання римлян у племінні справи, грабунок та набір рекрутів у римську армію послаблювали племена, які знаходилися безпосередньо біля кордонів Імперії. Внаслідок романізації була підірвана тенденція до власної державницької традиції. Зрозуміло, що це призвело до прогресу племінних структур більш віддалених від Риму народів, які починають свій рух до утворення великих племінних союзів, відкриваючи шлях “Великого переселення народів”.

Ключові слова: династія Антонінів, східний кордон, лімесна політика, система мирних договорів.

Ключевые слова: династия Антонинов, восточная граница, лимесная политика, система мирных договоров.

Key words: Antonine's dynasty, east border, limeses policy, system of peaceful agreements.

Бандровський О.Г. (м.Львів, Україна)

“Дунайсько-карпатська” політика Римської імперії в добу правління династії Антонінів
(Резюме)

Стаття присвячена аналізу різних джерел, що відносяться до конкретної системи взаємовідносин Римської імперії з племенами Карпатського регіону, під час правління династії Антонінів (96 - 192 рр.). Римська зовнішня політика в цю добу характеризується певними особливостями: багатофункціональною лімесною політикою, потужними військовими кампаніями, диференціацією племен регіону та спробами поставити їх під повний контроль за допомогою системи мирних договірних зобов'язань. Реалізація цієї політики полягала у подальшому просуванні римлян в напрямку Карпатських гір і трансформації регіону в стабільний кордон Риму. Але внутрішня криза і соціальні зміни в середовищі племен призвели до відмови від цієї мети і визначили перехід до нового етапу історичного

розвитку зовнішньої політики Риму на східних кордонах Імперії.

Бандровский А.Г. (г.Львов, Украина)

**“Дунайско-карпатская” политика Римской империи в эпоху
правления династии Антонинов
(Резюме)**

Статья посвящена анализу различных источников, касающихся специфической системы разнообразных взаимоотношений Римской империи с племенами Карпатского региона во времена правления династии Антонинов (96 - 192 гг.). Внешняя политика Рима в эту эпоху характеризовалась некоторыми особенностями: многофункциональной лимесной политикой, мощными военными кампаниями, дифференциацией племён региона и попытками поставить их под полный контроль системой мирных договорных обязательств. Реализация этой политики должна была обеспечить продвижение римлян в направлении Карпатских гор и преобразовать этот регион в стабильную границу Рима. Но внутренний кризис и социальные изменения в племенной среде привели к отказу от этой внешнеполитической задачи и определили переход на новый этап исторического развития внешней политики Рима на восточных границах Империи.

Bandrovsky A. (Lviv, Ukraine)

**“Danubian-Carpathian” Policy of the Roman Empire in the Time of the
Rule of Antonine’s Dynasty
(Summary)**

The article is devoted to the analysis of the various sources, which allow to elucidate the original system of mutual relations of the Roman Empire with tribes of the Carpathian region in the time of the rule of Antonine’s dynasty (96 - 192 AD). Foreign policy of Rome in this epoch was characterized by the next moments: multifunction limeses policy, powerful military companies, differentiation of the tribes and an attempt to put them under the powerful control by the system of peaceful agreements. The realization of this policy had for an object subsequent advancement into the Carpathian mountains and transformation of the mountain system to the stable border of Rome. But interior crisis and social changes in the environment of the tribes led to the waiver of this purpose and switching to the new stage of development on east borders of Empire.

Література

Бандровський О.Г. Початки державотворення у Південно-Східній та Центральній Європі // Вісник Львівського ун-ту. Сер. Історична. - Львів, 2001. - Вип.35. - С.32-40.

Бандровський О.Г. Свідчення про перебування римських допоміжних з'єднань у Подністров'ї // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. - Львів, 1992. - Вип.2. - С.13-15.

Бандровський А.Г. Взаимоотношения Римской империи с племенами Карпатского региона в I - III вв. /Автореф. дисс. канд. ист. наук. - М., 1982. - 14 с.

Колосовская Ю.К. Некоторые вопросы истории взаимоотношений Римской империи с варварским миром // ВДИ. - 1996. - №2. - С.143-156.

Колосовская Ю.К. Паннония в I - III веках н.э. - М., 1973.

Котигорошко В.Г. Население Верхнего Потисья и римские провинции Паннония и Дакия // Carpatica-Карпатика. - Ужгород, 1998. - Вип.5. - С.144-145.

Кругликова И.Т. Дакия в эпоху римской оккупации. - М., 1955.

Седов В.В. Из этнической истории населения средней полосы Восточной Европы во второй половине II тысячелетия н.э. // Российская археология. - М., 1994. - №2. - С.51-69.

Birley A.R. Marcus Aurelius. A Biography. - London, 1987.

Daicovicu C. Dakien und Rom in der Prinzipatszeit // Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. - Berlin - New York, 1977. - S.76-79.

Dobo A. Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinciale Verwaltung. - Budapest, 1968. - S.46-48.

Gerov B. Zwei neugefundene Militäridiplome aus Nordbulgarien // Klio. - Berlin, 1959. - №37.

Hachmann R., Kossak G., Kühn H. Volker zwischen Germanen und Kelten. - Neumunster, 1962. - S.48-49.

Ichikawa M. The Marcomannic Wars: A Reconsideration of Their Nature, Yge T., Doi M. Forms of Control and Subordination in Antiquity.- Leiden, 1988.

Oliva P. Pannonie a pocatky krize Rimskeho imperia. - Praha, 1959.

Schmidt M.T. Die römische Außenpolitik des 2. Jahrhunderts n. Chr.: Friedenssicherung oder Expansion? - Stuttgart, 1997.

Stein A. Die Reichsbeamten von Dazien. - Budapest, 1944.

Stahl M. Zwischen Abgrenzung und Integration: Die Verträge der Kaiser Mark Aurel und Commodus mit den Völkern jenseits der Donau // Chiron. - Bonn, 1989. - №19. - S.289,291,311.

Todd M. The Northern Barbarians 100 BC - AD 300. - London, 1987. - P.70-75.

Vladescu C. Armata romana m Dacia Inferior. - Bucuresti, 1983.